

Teresa Vicens i Soler

ESPAIS

Un dels problemes més importants que les arts bidimensionals han plantejat a l'artista al llarg dels segles és el de la representació de l'espai. Paral·lelament, la crítica ha valorat, i valora, la capacitat de l'artista per recrear la tercera dimensió en aquelles obres en què el suport físic no ho permet fer de manera real. Per la seva part, l'espectador, en captar aquest element, se sent empresonat per espais comprimits o disposat a volar per la immensitat proposada, excitat per espais de tons estridents o relaxat pels de coloració suau, avorrit en espais monòtons o seduït per les propostes desconegudes que li ofereix l'artista.

Aquest afany d'uns i altres, però, es manifesta especialment en aquells àmbits artísticoculturals en què l'art, d'alguna manera, es concep com una imitació de la realitat. Així, doncs, és evident que l'element espai no només es percep mitjançant experiències de caire formal, sinó també traduït a través dels milers de temes iconogràfics que constitueixen l'univers artístic. És a dir, que, generalment, gràcies als convencionalismes propis de l'ofici, se'ns presenta en forma d'un paisatge exterior, natural o arquitectònic, o d'un d'interior. En aquest segon cas, les variants són pràcticament tan nombroses com les que ofereix la realitat, de manera que es pot anar des d'àmplies sales on les figures humanes són diminutes anècdotes fins a ambients reduïts que emparen la intimitat d'un o d'uns personatges.

Al llarg de la història, moltes vegades l'espectador s'ha sentit complagut contemplant un espai que li és proper, fins al punt que molts comitents han demanat veure representats els ambients que freqüenten o amb els que se senten més identificats. La compenetració màxima l'expressen aquelles obres que mostren el personatge situat dins d'aquest espai, ja sigui en actitud passiva, ja sigui realitzant-hi aquelles tasques que li són pertinents. Les variants són molt nombroses i, lògicament, estan en relació amb els valors i costums de cada època: caçadors amb els seus gossos en un clarí del bosc, pagesos atrafegats en diferents tasques agrícoles, constructors treballant en l'obra, cambreres darrera el taulell del bar, famílies assegudes a l'entorn d'una taula parada, músics tocant els instruments, etc., etc.

Dins de l'àmbit de representacions de personatges realitzant tasques professionals, hi ha el dels estudiosos, literats, escriptors, filòsofs, etc. en el seu gabinet, cel·la, despatx o, en general, estudi. Es tracta d'una temàtica antiga que entronca amb el gènere del retrat de l'autor d'una obra literària o científica, present en els llibres dels clàssics. La cristianització de la cultura i la importància del llibre en aquesta nova religió, hereva del judaisme, explica que molt aviat aparegués la representació dels evangelistes en el frontispici de la seva obra.

També altres escriptors mereixeren tenir el seu retrat professional. Entre ells, destaca d'una manera especial sant Jeroni, el doctor i pare de l'Església més prolífic. El fet de ser l'autor de la versió llatina de la Bíblia, la tan divulgada *Vulgata*, valgui la redundància, a part de molts altres escrits d'exegesi, devoció i història, va afavorir-ne la seva representació, gairebé paral·lela a la dels escriptors sagrats.

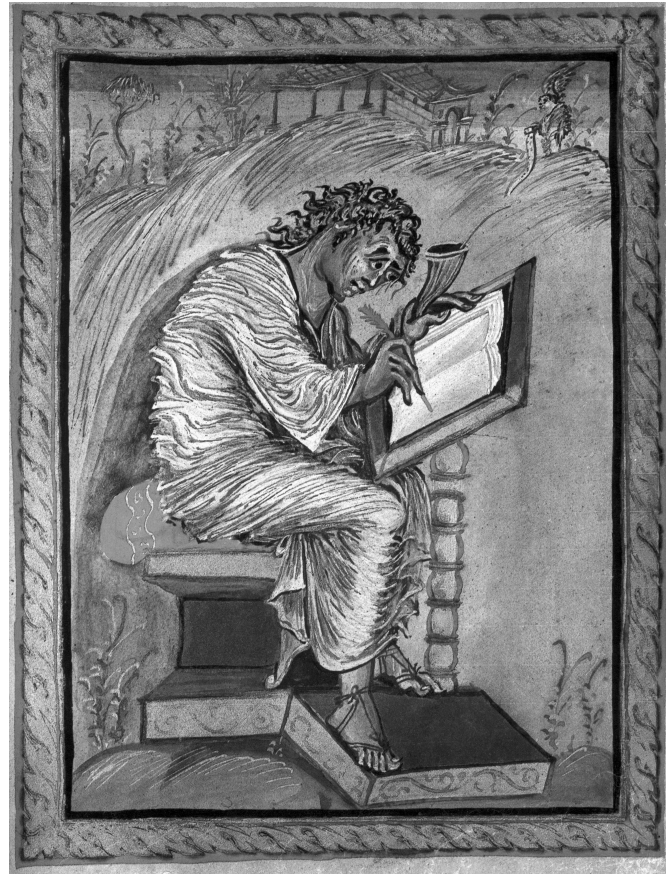
Però aquests darrers no eren uns estudiosos, sinó unes persones inspirades per la divinitat, per la qual cosa s'entenia que no necessitaven consultar el que s'havia escrit anteriorment, ni aprendre altres llengües, ni usar diccionaris o enciclopèdies. Només necessitaven material d'escriptura, rotlles de paper, pergamins, còlams, tinters, etc. i un faristol o pupitre per a suportar-lo. Tampoc no els calia un estudi, sinó que l'espai natural era el lloc més adient per a transcriure el missatge evangèlic. Els grans il·lustradors dels evangeliaris carolingis així ho devien entendre perquè ens els mostren tímidament immersos en antics paisatges il·lusionistes. En canvi, sant Jeroni i altres pares de l'Església treballen en estudis iguals que els que suposem que tenien els intel·lectuals de l'edat mitjana. De fet, són les seves representacions, juntament amb referències textuais generalment poc detallades, les que ens permeten tenir una visió aproximada de com eren aquests espais.

Per a l'estudiós actual, especialment el que es dedica a l'àrea de les humanitats, contemplar aquestes imatges és com endinsar-se en el túnel del temps i trobar-se en un espai que, fins a cert punt, li resulta familiar. Però en la major part de les representacions de l'edat mitjana l'espai pròpiament dit és pràcticament inexistent. Hi ha les lleixes amb llibres, el pupitre, els útils d'escriptura, els objectes significatius, però tot situat en un mateix pla que només serveix per emmarcar el protagonista assegut en un lloc preminent. Davant d'aquestes composicions, hom es pot sentir atret per cada un d'aquests elements que ens recorden els que quotidianament s'acumulen en el nostre estudi. Els volums de consulta oberts sobre la taula, reclinats en un faristol o irremissiblement estesos a terra. El llibre de cobertes gastades, que, malgrat tot, continua sent tan imprescindible. La clepsidra que, com el rellotge digital, ens indica, amb silenci, el pas sorprenentment ràpid de les hores. Les ulleres abandonades sobre l'escriptori perquè els ulls ja estan massa fatigats. La nombrosa col·lecció de còlams, plomes, bolígrafs, llapis, retoladors, etc., tots atractius a la vista, però

només un capaç de traduir en signes intel·ligibles les desordenades idees que ens ballen pel magí.

La història ens ensenya que varen ser els artistes flamencs els capdavanters en l'art de crear interiors íntims i confortables, on homes i/o dones se'ns mostren enmig de mobles, cortinatges, tapissos i objectes de formes, materials i usos diversos. A més, des de començament del segle xv, la tranquil·la calidesa d'aquestes cambres s'il·lumina a través de finestres que s'obren cap a carrers plens de bullici o cap a paisatges d'escala pessebrista. L'estudiós, doncs, ja es pot moure en el seu espai i, fins i tot, albirar l'exterior. De la mateixa manera, els objectes que l'acompanyen ara es disposen al seu entorn en diferents plans, obligant l'espectador a canviar l'enfocament de la mirada per tal de captar-los amb precisió.

Un humanista, però, no podia estar tancat entre quatre parets. Els llibres de la biblioteca li eren tan imprescindibles com el coneixement del món i el contacte amb la naturalesa. Li calien espais oberts, amplis i comunicats. Va ser un sicilià, Antonello da Messina, qui va aconseguir-ne la síntesi. La seva tauleta de la National Gallery de Londres, *Sant Jeroni en el seu estudi*, parteix de solucions vaneyckianes, recollides pel seu mestre Colantonio (*Sant Jeroni en el seu estudi*, Gallerie Nazionali di Capodimonte, Nàpols), però en transforma el resultat en donar-li un tractament de la llum i de l'espai propi dels quatrecentistes italians.

Evangelis d'Ebbo, Sant Mateu, Biblioteca Municipal d'Épernay. Ms. n. 1

En el quadre, l'estudi del sant, o humanista, és una estructura de fusta, a la qual s'accedeix per quatre escalons i que conserva tota la calidesa i intimitat esmentada més amunt. Aquesta mena de cadafal està situat dins d'un espai arquitectònic molt més ampli, una sala d'estructures gòtico-renaixentistes, amb un paviment de rajoles policromes i grans obertures a l'exterior. La successió d'espais a la manera de nines russes es completa amb el que suposadament ocupa l'espectador, que pot visualitzar els dos primers a través d'una finestra d'arc escarser disposada a manera de marc de tot el conjunt. Una llum diàfana es filtra per l'ampli finestral i destaca el protagonista, disposat en un noble perfil, així com bona part del pupitre i les lleixes del seu darrera. Però aquesta il·luminació no l'absorbeixen els murs de

Sant Agustí, Vic, Museu Episcopal

fons de la gran sala sinó que enllaça amb la que entra per les obertures quadrades de la planta baixa, visibles a un costat i altre del cadafal. Per damunt d'aquest, tres parelles de finestres geminades reflecteixen claror a les altes voltes d'aresta i retallen llargs estendards de cel blau. Si no fos per la solidesa dels volums que l'ancoren a terra, l'estructura de fusta apareixeria com una gran barca surant enmig d'un univers lluminós. Aquest és l'espai confortable on tot estudiós desitja recloure's, allunyat del brogit i envoltat de llibres, papers, plomes, pots, capsetes, post-it, pòsters, bonsais i animals de companyia preferits. Ací és on els estímuls rebuts prenen cos, s'ordenen les idees i maduren les teories, després de confrontar-les amb les exposades en el material recopilat.

L'intel·lectual que proposa Antonello, doncs, ja no està aïllat a la seva cel·la sinó que arreu se li ofereixen canals de connexió amb l'exterior. Potser a estones, quan amb calçat lleuger i el cap cobert amb un bonet es concentra en la lectura d'un dels nombrosos volums oberts al seu davant, s'oblida de la realitat que l'envolta, però, després, en baixar per l'escaleta, el capel cardenalici abandonat en el banc i les galotxes de damunt dels cairons el tornaran a situar en el món tangible. Només li cal anar a seure en els festejadors de la finestra de l'esquerra o recórrer la successió de voltes de la dreta per contemplar un paisatge de rius navegables, ciutats emmurallades i turons verds infinits. La natura la té a l'abast de la mà, encara que en alguns casos prengui formes tan exòtiques i/o simbòliques com els animals que rondan al seu entorn.

L'estudiós actual, generalment habitant de grans ciutats, amb una mica de sort, pot treballar en un espai amb un finestral damunt d'un carrer amb arbres, d'una plaça amb sortidor i coloms o d'un camp de teulades definides. L'espai es redueix al nostre entorn i els llibres, no només atapeeixen l'estudi, sinó els llocs més insòlits de l'habitatge. Però una finestra molt més petita que qualsevol de les que ha figurat Antonello ens connecta amb una infinitat d'espais. Asseguts en el nostre escriptori, a través d'ella consultem els catàlegs de grans biblioteques, contemplem les obres de museus i col·leccions, ens passegem per monuments llunyans, ens comuniquem amb els nostres col·legues, etc. etc. El seguit d'arcuacions de la gran sala del quadre es redueix, ara, a uns quants metres de cables elèctrics que s'entortolliquen per les potes de la taula, i, confonent-se entre ells, van a parar a minúsculs i misteriosos orificis oberts en els murs. En definitiva, punts i línies sobre els plans que fan possibles els espais virtuals, tan certs i tan fantàstics com el lleó i el paó que visiten sant Jeroni.

Teresa Vicens
Universitat de Barcelona